

ANTIKONCEPCE VE SVĚTLE HISTORIE

CONTRACEPTION IN THE LIGHT OF HISTORY

Zdeňka Římovská¹, Kamil Janiš¹

Abstrakt

Východiska: V průběhu téměř celých lidských dějin se lidé zabývali otázkou-jakým způsobem (ne zdraví škodlivým) zabránit nechtěnému těhotenství. Příspěvek zahrnuje přehled historických přístupů k rozličným druhům antikoncepce. U vybraných druhů jsou uváděny názory dobových autorů (odborníků, a to zpravidla lékařů), na účinnost dané metody. Zvláštní pozornost je věnována prostředku bariérové antikoncepce, a to kondomu.

Cíl: Cílem publikace je podat přehled historických přístupů k rozličným druhům antikoncepce.

Metodika: Pro sběr dat byla zvolena analýza dokumentů v tuzemských i zahraničních databázích a pomocí klíčových slov a booleovských operátorů. Informace byly čerpány z tuzemských i zahraničních referenčních zdrojů, které jsou uvedeny v sekci Literatura na konci příspěvku. Řadu materiálů (např. názory odborníků) čerpali autoři z vlastních archívních sbírek a dokumentů, které docent Janiš shromažďoval více než čtvrt století.

Výsledky: Zjištěné výsledky byly analyzovány a zpracovány do přehledu historických přístupů k rozličným druhům antikoncepce.

Závěr: Otázka antikoncepce a zabránění nechtěnému těhotenství je stará snad jako lidstvo samo. V jednotlivých vývojových obdobích můžeme zaznamenat různé trendy a přístupy s ohledem na danou historickou etapu. Od přírodních prostředků po bizarní zavádění do pochvy kuliček uhnětených např. z mandlí, medu, granátových jablek, až ke kondomům a chemické antikoncepci. Věda musela urazit velký kus cesty, aby dnešní moderní ženy mohly svobodně volit pro sebe tu nejvhodnější antikoncepci, která jim bude vyhovovat.

Klíčová slova

antikoncepce, metody antikoncepce, přístupy

¹ Fakulta veřejných politik v Opavě, Slezská univerzita v Opavě

Abstract

Introduction: Throughout almost all of human history, people have been concerned with the question of how (not harmful to health) to prevent unwanted pregnancies. The paper includes an overview of historical approaches to various types of contraception. For selected species, the opinions of contemporary authors (experts, usually doctors) on the effectiveness of the method are given. Special attention is paid to the means of barrier contraception, namely the condom.

Aims: The aim of the publication is to provide an overview of historical approaches to various types of contraception.

Methodology: The analysis of documents in domestic and foreign databases and using keywords and Boolean operators was chosen for data collection. The information was drawn from domestic and foreign reference sources, which are listed in the Literature section at the end of the paper. A number of materials (e.g. expert opinions) were drawn by the authors from their own archive collections and documents that Associate Professor Janiš had been collecting for more than a quarter of a century.

Results: The obtained results were analyzed and processed into an overview of historical approaches to various types of contraception.

Conclusion: The question of contraception and the prevention of unwanted pregnancy is perhaps as old as humanity itself. In individual development periods, we can notice various trends and approaches with regard to a given historical stage. From natural remedies to the bizarre introduction into the vagina of balls kneaded, for example, from almonds, honey, pomegranates, to condoms and chemical contraception. Science has come a long way so that today's modern women can freely choose the most appropriate contraceptive that suits them.

Keywords

contraception, methods of contraception, approaches

ÚVOD

V průběhu téměř celých lidských dějin se lidé zabývali otázkou-jakým způsobem (ne zdraví škodlivým) zabránit nechtěnému těhotenství. Návodů se objevila celá řada, i když z dnešního pohledu se mohou jevit jako směšné a komické. Je zarážející, jaký pozorovací talent museli naši dávní předkové mít, když dokázali některé účinky odhalit. Přesto je možné v rámci sexuálních vztahů vystopovat dva trendy. První, jak přijít do jiného stavu a porodit svému partnerovi dítě. Druhý, pro ženy, které žily aktivním sexuálním životem,

udržovaly mimomanželské vztahy, případně provozovaly prostituci. Tady se jednalo o opačný trend – zabránit všemi možnými způsoby otěhotnění. Ve středověku, stejně tak jako později i v novověku, byla největším věnem ženy, její schopnost otěhotnět. Lidé se snažili nějakým způsobem regulovat počet těhotenství během vlastního života, a to prostřednictvím spolehlivé antikoncepce, aby se případné následné selhání nemuselo řešit interrupcí a potratem. Současně musíme mít na zřeteli, že v první fázi se naděje upírala k bariérové antikoncepci (kondom), který v současné době může sloužit jako jeden z účinných prostředků v systému primární prevence před pohlavně přenosnými nemocemi. Zároveň se v průběhu minulého století, především v druhé polovině, začala výrazně prosazovat hormonální a chemická antikoncepce. Uplatnění antikoncepce slouží nejen k volnému a nestresujícímu vlastnímu sexuálnímu životu, ale také v demografických dimenzích představuje nástroj k regulaci porodnosti.

POPIS REŠERŠNÍ STRATEGIE

Pro sběr dat byla zvolena analýza dokumentů. Informace byly čerpány z tuzemských i zahraničních referenčních zdrojů, které jsou uvedeny v sekci Literatura na konci příspěvku. Velkým zdrojem byla vlastní publikace autora a archiv dokumentů, který docent Janiš sestavil a po léta studoval.

TEXT LITERÁRNÍHO PŘEHLEDU

HISTORIE

Antikoncepce v průběhu lidských dějin plnila někdy zcela odlišné cíle, a to podle potřeb a zájmu vládnoucí třídy. V období, kdy byl, zájem na rození velkého počtu dětí na základě nejen zachování vlastního rodu, ale zejména na navýšení pracovní síly, stejně tak jako i příslušníků armády (např. myšlenka Lebensbornů za 2. světové války apod.). V takovém případě přirozeně nebyl zájem na rozšiřování antikoncepce. Jestliže zájem o ní byl, pak se povětšinou jednalo o vyšší společenské vrstvy. S tímto trendem úzce souvisí i o hrdelní tresty pro ženy, které přistoupily na potrat, případně zabily dítě, a to zpravidla krátce po narození. Druhou tendencí bylo umožnit ženě vlastní rozhodování kdy, kolik a zda vůbec dítě chce. V takovém případě je chápána antikoncepce jako jeden z prostředků revoluce v sexuálním chování. Antikoncepční techniky lze vystopovat už v Babyloně. Z dnešního pohledu se může jednat o zdánlivě komické postupy, ale v dané době se prostě používaly. Jedním z nich bylo zavádění do pochvy rozličné kuličky uhnětené např. z mandlí, medu, granátových jablek apod. Záměrem bylo vytvořit prostředí, které se bude chovat ke spermii „nepřátelsky“, tzn. silně kyselé prostředí. Ve své podstatě, se jednalo o počátek chemické antikoncepce a také poměrně úspěšnou antikoncepční metodu. Mnohem později se podobný přístup začal uplatňovat i v Egyptě. Jednalo se o rozličné kombinace látek, které měly nejen příjemnější aroma, ale i podobu ve tvaru tamponu. Jednalo se o chomáčky látky napuštěné akátovými výtažky, olivovým olejem, medem, citronovou šťávou apod. Vždy byla snaha, aby prostředí v pochvě bylo kyselé.

(Vondruška, 2007. s. 8–9). Ještě jednou ve stručnosti prolétneme dějinami zašlé antikoncepce. V Řecku nebyl zájem vždy otěhotnět a hledaly se účinné prostředky. V prvním období se věřilo antikoncepčním kouzlům, jako např. ženy nosily v sáčku kočičí játra, který si přivazovaly na levou nohu. Známý Aristoteles uvádí ve své *Zoologii* antikoncepční prostředek složený z cedrového oleje, olovnaté běloby, kadidla. Například Sórán z Efezu (asi 100 let před n. l.) doporučoval dvojí jištění před početím. Ženy si vkládaly do pochvy smotky namočené ve víně, v němž byly ještě fíky a soda. Druhé „jištění“ spočívalo v totálním opití mužů. Jednou z dalších používaných a doporučovaných (ve 14. století jistou Kokkotou) metod byla metoda nazývaná coitus saxonicus. Její podstatu tvoří pevný stisk (zpravidla ženou) kořene penisu těsně před ejakulací, takže semeno se nemůže uvolnit a vystříkne do močového měchýře. Někdy se používá pro danou praktiku označení zpětná ejakulace. Jedná se o snadno selhávající, a tudíž i riskantní metodu. V roce 1847 doporučila společnost Oneida ve Vermontu techniku pod názvem coitus reservatus. Podstatu tvoří dokonalá schopnost muže ovládnout ejakulaci, která v průběhu pohlavního styku vůbec nenastane. Naopak žena během dostatečně dlouhého styku může dosáhnout orgasmu. Církev doporučovala další techniku tzv. coitus interruptus, tzn. výron semene mimo rodidla ženy. Přes všechna opatření dochází v 19. století k nárůstu počtu dětí narozených mimo manželství, např. v letech 1816–1819 se jednalo cca o 11 % z celkového počtu všech narozených dětí, v letech 1845–1849 už podíl takto narozených dětí činil cca 14 % (pro ilustraci: v České republice se v současnosti rodí téměř každé třetí dítě mimo manželský svazek). Ještě před tím musela věda udělat určitý pokrok vpřed. V roce 1672 objevil nizozemský lékař Regnier de Graf vajíčko a zjistil, že putuje z vaječníku do dělohy. Když objevitel mikroskopu a známý přírodovědec Antony van Leeuwenhoek (1632–1723) objevil v roce 1677 spermatozoidy, udělala věda na tomto poli velký skok dopředu. Morus ve svých *Světových dějinách sexuality* popisuje situaci, kdy jeden student přinesl Leewenhoekovi, známému výrobcí optiky, a hlavně mikroskopů v Delftu (Holandsko) skleničku se semenem muže, který trpěl nočními polucemi. Současně vyprávěl, že pozoroval v mikroskopu malá zvířátka („animalculi“). Při srovnání různých zjištění, došlo v podstatě k objevení, a hlavně pozorování spermií. Například se zjistilo, že zvířátka v chladném prostředí přežijí pouze 24 hodin, ale v teplém prostředí, přežijí celkem tři dny. Tím se však otevřela celá řada dalších a nových problémů a otázek. Filozof Gottfried Leibniz (1646–1716) nastolil např. otázku, že jestliže spermie nebo vajíčko obsahují lidskou bytost, byť v té nejmenší míře, včetně duše, pak i to obsahuje další bytost a duši atd. až do nekonečna. (Pro lepší názornost si stačí představit klasickou ruskou matřjošku). O dvě stě let později pak pozoruje Švýcar H. Fiol vniknutí spermie do vajíčka (Janiš, 2007, s. 285). K dalším antikoncepčním prostředkům, byť méně obvyklým, patří rozličné děložní čípky. Ve staré Číně a v Japonsku si ženy přikládaly na děložní čípek kousek hedvábného papíru. Mnohem později (v roce 1838) zavedl F. Wilde používání kloboučku (vaginální pesar, diafragma). V této souvislosti se uvádí ještě jméno Mensing. Jako zajímavost stačí poznamenat, že Mensing je pseudonym, neboť autor nápadu se ve skutečnosti jmenoval pravým jménem Hesse. Křivka rozvodovosti už více jak sto let pomalu a jistě vzrůstá. K nejčastějším příčinám rozvodu manželství patřilo cizoložství a opilství. V jedné z populárně naučných knih *Hygienu manželství* z dob našich

dědečků a babiček (1924) se mimo jiného doporučuje, že „*ve stavu duševní či tělesné únavy, po prudkých výbuších hněvu, a zvláště v opilosti nemá se vůbec souložit soulož v opilosti může mít u muže v zapětí dokonce smrt, a že často se v opilosti zplodí dítě, které přijde pak na svět jako tělesný i duševní mrzák.*“ (Schlegel, 1924). Rozvodem manželství nastalo především pro ženu velice obtížné období. Chudý muž zpravidla neplatil výživné a veškerá tíha ležela na ženě. Velikou komplikaci přinesl budoucím matkám nechráněný pohlavní a předmanželský styk. Jednalo se jednak o riziko otěhotnění a současně i o problém mravní. Ještě v nedávné minulosti nepřicházel takový styk veřejně vůbec v úvahu, byl považován za velký hřích a přinášel s sebou celou řadu společenských problémů. To, že dnes mladí lidé žijí spolu před uzavřeným sňatkem i několik let s plným vědomím obou rodičů, není nic neobvyklého. Že v takovém vztahu má pevné místo sex, není se třeba příliš navzájem přesvědčovat. Z dostupných statistických materiálů z počátku dvacátého století se dovídáme, že 70–80 % provdaných žen mělo pohlavní styk se svým stávajícím manželem již před sňatkem. České ženy, alespoň jejich věkově starší část, se vyznačovaly po vzniku Československa (1918) vysokou aktivitou v otázkách uzavírání manželství. Ženy pod vedením Ústředního spolku českých žen, zorganizovaly podpisovou akci k reformě zákona „*o právu manželském*“. Hlavní zájem byl veden na požadování lékařského vysvědčení obou snoubenců, že „*nejsou stíženi chorobou, která se přičí účelům manželství nebo by škodlivě působila na zdraví druhého manžela nebo potomstva.*“ V praxi se jednalo především o omezení dalšího šíření rozličných pohlavně přenosných nemocí, zejména pak syfilidy (Janiš, 2007, s. 285). Antikoncepce nebyla všeobecně příliš užívána. Na daném stavu se mimo jiného podílela i církev, stejně tak jako mnohdy moralistický postoj veřejnosti. Jestliže v roce 1919 připadalo u nás 2 154 rozvodů na 200 tisíc sňatků, pak o rok později na stejný počet uzavřených sňatků připadalo 10 tisíc rozvodů. S danou problematikou úzce souvisí otázka potratovosti. Například zákony Československé republiky zahrnovaly paragraf 144 trestního zákona ještě z období Rakouska-Uherska. Podle uvedeného zákona mohla žena být odsouzena do těžkého žaláře na jeden až pět let za vyhnání nebo pokus o vyhnání plodu. Otec, který o takovém pokusu věděl a nezakročil, mohl být odsouzen k trestu v délce trvání deseti let. Existoval přísný zákaz provádění interrupcí. Přesto se našlo dost „*odborníků*“, kteří prováděli zákrok. Nebezpečí takového zákroku bylo, vzhledem k nedostatečné hygieně a neodbornosti (za pomoci jehel), poměrně vysoké. Pro ilustraci stačí uvést, že v roce 1937 proběhla tiskem informace o 350 tisících potratech v průběhu roku. K dalším zajímavým číslům z realizovaného šetření z roku 1911 patří poznatek, že počet dětí klesá u vzdělanějších skupin mužů. Například na 1 000 ženatých mužů připadalo u lékařů 103 dětí, u učitelů a profesorů 95, u číšníků 234 a u „*obyčejných dělníků*“ dokonce 438. Vedle chtěného těhotenství, existuje přirozeně i nechtěné těhotenství. V průběhu historie, stejně tak jako je tomu i dnes, důvodem k umělému přerušení může vést celá řada objektivních, stejně tak i subjektivních důvodů. Asi nelze do celkové statistiky zahrnout nechtěné přerušení, které není neobvyklé. K přerušení těhotenství, zejména v první polovině minulého století, sloužila nevhodná životospráva, a to, jak uvádí Rys (1933, s. 38) „*skákání, tanec, jízda na velocipedu, bouřlivé soulože, nebo dráždění rodidel zaváděním cizích předmětů do rodidel, třením prsních bradavek a tak dále*“. Nalezení

účinné antikoncepce provází lidstvo dlouhou řádku let. Uvádí se, že už Arabové zaváděli velbloudicím do dělohy oblázky, aby tak zabránili nežádoucí březosti při dlouhých cestách pouští. Ve středověku získaly na oblibě rozličné lektvary a obdobné šarlatánské metody. Teprve počátkem 20. století se problematiky antikoncepce ujímají lékaři vybaveni již dostatečnou dávkou vědomostí. Vedle všeobecně prezentované pohlavní zdrženlivosti začala lékařka A. Fischerová – Dückelmannová (1901) doporučovat novou metodu ženské antikoncepce, kterou představoval pesar. V té době měly ženy k dispozici i další prostředky, jako například výplachy a savé hubky. Nitroděložní tělísko (v odborné literatuře se používá zkratka IUD, z anglického intrauterine device) patří dnes k poměrně rozšířené metodě ženské antikoncepce. Nejedná se o zcela novou metodu, neboť už ve starém Řecku docházelo v rámci zabránění nežádoucího otěhotnění k používání stříbrných kroužků, které plnily podobnou funkci jako dnešní nitroděložní tělísko. Novodobá zmínka o antikoncepčním nitroděložním tělísku pochází z roku 1909. Nejdříve se používalo hedvábné, později kovové a s rozvojem plastických hmot tělísko umělohmotné. Problém, s kterým se lékaři setkávali, byla možnost vzniku zánětu a přenosu infekce (antibiotika ještě nebyla objevena). Propagátorem zavádění nitroděložního tělíska byl ve 30. letech minulého století německý gynekolog Gräfenberg. Ještě před tím prvně popsal antikoncepční účinky nitroděložního tělíska (prstence) vyrobeného z hedvábného vlákna (uvádí se také, že se jednalo o střeva housenky bource morušového) Richard Richter (1909). Riziko komplikací z této aplikace v pozdějších letech vzrůstalo, což bylo přímým podnětem k tomu, aby v roce 1935 bylo tělísko v Německu zakázáno. Komplikace byly částečně způsobeny ani ne tak podstatou vlastní metody, jako spíše s nesterilním zaváděním, a ne zcela vhodným výběrem pacientek. Tím došlo k postupnému upouštění od dané metody. Další rozmach nastal až v 50. letech, u nás pak zejména v 60. letech minulého století. V roce 1960 vymyslel Margules tělísko v podobě spirály z plastické hmoty. Z iniciativy našeho předního gynekologa Jiřího Šráčka vzniklo české nitroděložní tělísko, ve své době (1967) nesmírně oblíbené, které dostalo označení DANA. Jak ve své době vzpomínal gynekolog Šráček, pojmenoval tělísko po své matce, ale té se označení moc nelíbilo a nechtěla být s ním spojována. Tak našel jiné, logičtější vysvětlení – Dobrá A Neškodná Antikoncepce. Podle dostupných informací, byla v roce 1995 výroba českého tělíska zastavena a nahrazena importem tělísek zahraničních výrobců.

CHEMICKÁ ANTIKONCEPCE

Za kolébku chemické antikoncepce lze považovat starověký Egypt. Tak zvaný *Petrieho papyrus* (asi 1850 před n. l.) doporučoval zavést před uskutečněním soulože do pochvy pastu vyrobenou z krokodýlího trusu. Jiné zdroje doporučovaly např. sloní trus, stromovou kůru nebo zeli. Další dochovaný návod (přibližně z doby 1500 před n. l.) doporučoval zasunout do pochvy kus tamponu namočeného ve směsi medu a rozdrcených černých akácií. Právě černá akácie uvolňuje tzv. arabskou gumu a ta zase při kvašení uvolňuje kyselinu mléčnou, která ve finále spolehlivě ničí spermie. Obdobný způsob v roce 1931 doporučovala Angličanka M. Stopesová ženám z chudých vrstev. Jednalo se o mořskou houbu nasáklou olivovým olejem. Známy G. Casanova zase doporučoval vkládat do pochvy plátek citronu.

Vývoj chemické antikoncepce má také hluboké kořeny. Na přelomu 19. a 20. století byly v módě rozličné chemické prostředky. Například tzv. bezpečnostní ovale, které se skládalo z kakaového másla a chininu, a do pochvy se zavádělo před uskutečněním pohlavního styku. Obdobně tomu bylo i u tzv. pochvového prášku s názvem Atekos, který se skládal z kyseliny citrónové a tříslové, dále pak z boru, gumy a mouky. V knize „*Moudré rodičovství*“ (1923) se doporučoval následující antikoncepční prostředek: vložením malé houby namočené a naplněné mýdlovým práškem před vlastním stykem, případně kus vaty dobře namazaný vazelinou smíchanou s práškovým boraxem. K použití byly (alespoň podle propagačních materiálů) rozpustné chininové kloboučky. Souběžně však docházelo k nechtěným těhotenstvím s následnou potřebou potratu. Doporučované metody byly kruté, jako například šlapání po břiše, náročná fyzická práce, vývary z bylin (např. rozmarýn, námel aj.), horké koupele a celá řada „zaručeně“ spolehlivých. Novodobá historie hormonální antikoncepce začíná v roce 1921, kdy rakouský lékař L. Haberlandt z Innsbrucku začínal experimentovat s výtažky z vaječníků těhotných zvířat. Takový výtažek totiž blokuje uvolnění zárodečných buněk z vaječníků. Pro vývoj antikoncepčních pilulek se stal určitým mezníkem rok 1951, kdy došlo k objevu (objevitelem byl Djerassi) nové skupiny umělých hormonů vaječníků, tzv. nosteroidů. Vědecký výzkum pokračoval rychle dál. Vědci G. Pincus a M. C. Chang přikročili k prvním pokusům a v roce 1955 i k prvním klinickým zkouškám na ženách v Portoriku. Důvodem volby této země byla skutečnost, že zde nastala nebyvale silná populační exploze. Uveřejněné výsledky byly velice nadějně. Pilulku užívalo celkem 256 žen po dobu 1 712 menstruačních cyklů. Za celou dobu experimentování došlo pouze k pěti otěhotněním, a to vždy u žen, které zapomínaly brát pilulku. Na základě úspěšného testování došlo v roce 1958 k uvedení prvního hormonálního antikoncepčního přípravku Enorid na trh. V roce 1965 byl i na našem trhu uveden do praxe Antigest. Vedle pozitiv je třeba uvést i jeden negativní příklad. Tzv. „neškodný“ přípravek s názvem Kontergan zanechal v tehdejších západním Německu množství fyzicky deformovaných dětí. Tak jako v minulosti, tak i ve 20. století se k některým sexuálníм otázkám vyjadřovala církev. Zvláště citlivý se jevil církvi problém související s antikoncepcí a interrupcí. Papež Pius XI. v encyklice o manželství *Casti connubii* (1930) odsoudil antikoncepci a pootevřel dveře tehdy propagované antikoncepční metodě (o neplodných dnech) známé dvojice – rakouský lékař Hermann Knause a japonský lékař Kyusaky Ogino. Pozdější papež Pius XII. (1958) zakázal používání prezervativů a diafragmy, a vystoupil proti přerušovanému pohlavnímu styku (coitus interruptus). Pavel VI. v encyklice *Humanae Vitae* zakázal všechny prostředky sexuální ochrany, čímž dochází k rozšíření periodické abstinence. Ani encyklika dalšího papeže Jana Pavla II. (1993) nepřinesla očekávané změny.

KONDOMY KONEČNĚ NA SCÉNĚ

Pohlavní život s sebou přináší i zvýšené riziko otěhotnění a tím i „vyřazení“ na určitý čas z lukrativních pozic. Proto vzrostl i zájem o různé prostředky antikoncepce. Kondomy plnily dvojí funkci – jednak zabránit početí, jednak zabránit přenosu pohlavně přenosných nemocí. Vyhnání plodu, jinak dnešní terminologií řečeno potrat, bylo kruté trestáno,

zpravidla smrtí. Například Bamberký pořádek práva hrdelního (1507) hodnotil vyhnání plodu jako zločin, obdobně tak Bavorský zákon (1754) nebo rakouský zákon Marie Terezie (1768). Posledně jmenovaný zákon trestal i sterilizaci ženy a každého účastníka takového činu smrtí. Z uvedených zákonů je zřejmé, že problém ochrany před početím nabýval na aktuálnosti.

Problém ochrany před početím i před nákazou pochází z Egypta. Jako předchůdci kondomů se používaly v subtropických a tropických oblastech jakési „futrály“ na penis z palmových listů. Z roku 1350 před n. l. pochází první dochovaná zmínka o prostředku, který pokrýval a současně i zdobil pánské přirození. V Číně se používal k podobným účelům naolejovaný hedvábný papír. Nejstarší a neporušený dochovaný kondom na světě pochází z roku 1640 a je zhotoven z prasečího střeva. V přiloženém návodu (psaný latinsky) se uvádí, že se před použitím musí ponořit do horkého mléka za účelem desinfekce. Kondom byl nalezen ve švédském městě Lundu. Jsou doklady o tom, že v době krétské nadvlády se používal jako antikoncepční prostředek rybí měchýř. V antických bájích je zachycen příběh o tom, jak Pasifaé očarovala svého, často nevěrného, manžela a to tak, že jeho semeno obsahovalo hady a štíry. Nevěrný král si na penis navlékal kozí měchýř, aby nenakazil své milenky. Pro objektivitu je zapotřebí uvést, že i samotná Pasifaé byla manželovi nevěrná, a to dokonce s posvátným býkem. Ten žádnou ochranu nepoužíval, a tak se jim časem narodil zrůdný Minótaurus. Na našem území byli zřejmě prvními uživateli Keltové, kteří tyto prostředky nepochybně znali. Prvním důkazem o používání prostředku podobného kondomu v Evropě představují malby na stěnách jeskyně v Combarelles (Francie) z období kolem 1.–2. století n. l.

Existují i poznámky o tom, že v roce 1564 italský anatom Fallopius v díle *De morbo Gallico* (O francouzské nemoci), které vyšlo až po jeho smrti, uvádí popis pouzdra ze lněného plátna, napuštěného anorganickou solí a dalšími látkami, na ochranu mužského údu. V žádném případě se nejedná o revoluční objev. Už ve starém Egyptě se používala obdobná ochrana ze zvířecích střivek. Lavinovité šíření syfilidy v 16. století otevřelo znovu problém nejen ochrany před nežádoucím otěhotněním, ale především jako hledání účinného prostředku před šířením pohlavně přenosných nemocí, včetně kapavky. Kapavka byla, obdobně jako dnes, poměrně rozšířenou pohlavní přenosnou nemocí. Jistý James Boswell, který měl podle historiků celkem 12 dětí, ji v rozmezí let 1763–1795 dostal celkem devatenáctkrát. Je celkem logické, že se dotýčný stal jedním z největších propagátorů kondomů. Původní kondomy se vyráběly z kozích nebo ovčích střivek. Byly vytvarovány na skleněných modelech do požadovaného rozměru, a to jak do šířky, tak i do délky (uvádí se délka 8 palců). Sám Boswell neměl kondomy rád, protože snižovaly požitek ze samotného pohlavního aktu. Přesto ze strachu před „onemocněním šankrem a proti metle bubónů“, ale i dalším „harantům“, je čas od času používal. Pro zvýšení spolehlivosti lze při pohlavním styku použít dva prezervativy na sobě. Už 12. 5. 1709 byly inzerovány v Anglii „Superfine Double“, které se vyráběly ze dvou ovčích střev navlečených na sobě. (Prostě jistota je jistota.) Okolo roku 1750 se velké oblíbenosti dočkaly šlechtických kruzích těšily kondomy se sametem a podšité hedvábím. Existovaly také plátěné kondomy, které se musely před použitím navlhčit. Po ukončení aktu je bylo možné vyprat a opětovně použít. Na dvoře anglického krále Karla II. žil lékař a plukovník

Condom (někdy se uvádí i Contom, Condum, 1630-1685), který jako prostředek k ochraně před početím doporučoval střevo skopce. Condom rozdával členům královské rodiny a jejich družinám zmiňovaná střívka. Za své zásluhy o blaho trůnu byl povýšen do šlechtického stavu. Condom nazýval prezervativ-ochranou před „*pohlavní nemocí a zplozením bastardů*“. Tenhle prostředek se velice rychle rozšířil do Francie, kde se vyráběl z nejjemnějších slepých střev mladých ovcí, tzv. „*francouzská střívka*“ ozdobená modrou stužkou. K sériové výrobě bylo ještě hodně daleko. Samotný název vznikl údajně v roce 1665 a má dvojí možný výklad. Někteří uvádějí, že vznikl z latinského slova condus (nádržka), jiní podle vynálezce. V každém případě se následně tento prostředek rozšířil do celé Evropy. Nejříve jím však pohrdal, ale po deseti letech od nakažení syfilidou začal prezervativ chválit. Koncem 19. století byly kondomy nahrazeny gumovými (latexovými) prezervativy. První takové prezervativy se objevily na trhu v roce 1855 a od dnešních se odlišovaly tím, že po stranách měly švy. Netrvalo dlouho a v amerických novinách The New York Times se v roce 1861 objevil první inzerát na kondomy. Označení pro tento relativně nejúčinnější prostředek před otěhotněním i před některou z pohlavně přenosných nemocí se mu dostalo až v 19. století. Celé století bylo ve znamení bouřlivě rozkvétající prostituce. Důvodem byl rozmach britského impéria, kdy se po Kalkatě promenádovalo na 30 000 sexu přístupných žen a ve shodné době (1867) v samotném Londýně na 80 tisíc. Když byla v Kalkatě provedena registrace nevěstinců, dospělo se k následujícímu zjištění: 2 458 bordelů, 7 001 registrovaných a přibližně 20 tisíc neregistrovaných prostitutek. Dnes téměř každé odrostlejší dítě ví, že nejúčinnější ochranou před uvedenými problémy je kondom. Muži ve své době používali kondom spíše jako hračku a zajímavé zpestření sexuálních hrátek za účelem obveselení žen. Například se o zábavě a hrátkách s kondomem zmiňuje sám veliký G. Casanova. Přesto výroba 400 tisíc kusů kondomů nemohla v žádném případě v Anglii v roce 1934 pokrýt sexuální potřebu mužů celého impéria. Vedle přeprné nabídky kondomů rozličných názvů se mohl každý zájemce zúčastnit veřejné soutěže na „*vhodné jméno pro pánskou gumovou ochranu, jež bude uvedena na trh v cigaretové dutince*“ (1934). Jak soutěž dopadla, není známo, ani zda byly uvedeny na trh kondomy v cigaretové dutince. Velký skok v dalším rozšíření kondomů sehrál objev vulkanizace gumy v roce 1844. První kondomy byly až 2 mm silné, měly silný zápach po gumě a prožitek nebyl asi valný. Navíc dochází v roce 1873 v USA k jejich prodeji pouze na lékařský předpis. Masová výroba se začíná rozvíjet z iniciativy polského vynálezce Julia Fromma (1883-1945), který využil nápadu Charlese Goodyeara a začal skleněné formy ve tvaru penisu namáčet do kaučuku a následně jej nechal vytvrdit v peci. V roce 1855 uvádí firma Goodyear na trh první gumový (latexový) kondom. K nezájmu o kondomy přistupovala i poměrně vysoká cena. Například v roce 1860 stál jeden kondom tolik, jako půl litru dobrého piva. Těžko říci, co pánové raději volili. V roce 1920 byl za účelem anonymity vyroben v USA první automat na kondomy. Kondomy na jedno použití se objevují až po roce 1930. V roce 1951 se začaly kondomy prvně elektronicky testovat. Tajné porody a vyhánění plodu se stalo zlatým řemeslem. Ne však všichni patřili k velkým obdivovatelům daného antikoncepčního prostředku. Například Madame de Savigne napsala: „*Prezervativ je pancířem proti rozkoši a pavoučí sítí proti nebezpečí.*“ V roce 1993 prošla tiskem zpráva, že se vstupem do Evropy dochází k postupnému

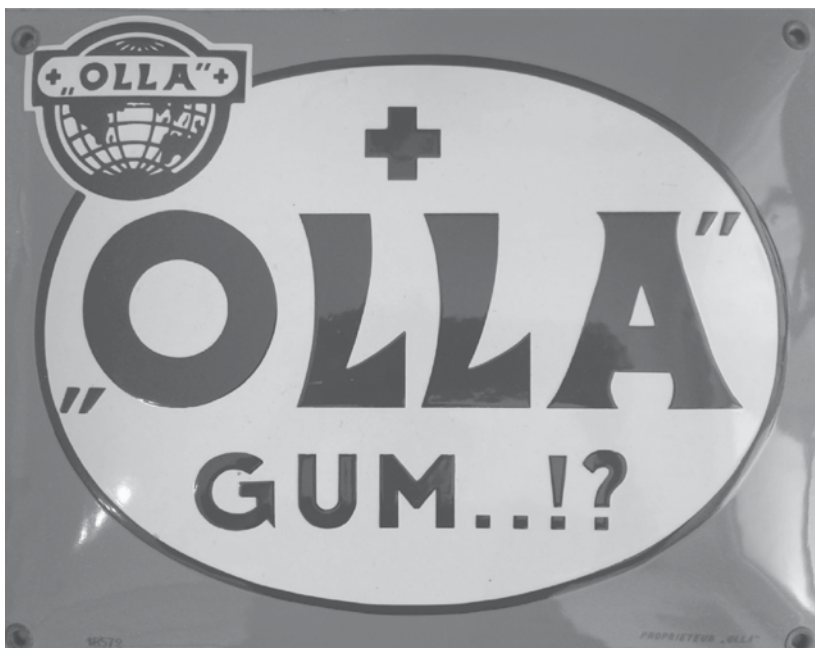
sjednociení i na poli kondomů. Podle zprávy z tisku (2001) se na novozélandské stanici Scott v Antarktidě instalovaly dva automaty na kondomy (?!). Dnes si každý může koupit prezervativ bez ohledu na věk i pohlaví, a navíc s maximální zárukou diskretnosti, kterou poskytují v současné době automaty, dříve tomu tak běžně nebylo. K průkopníkům na poli „*hygieny v životě vůbec a v životě pohlavním obzvláště*“ patřila v období první republiky firma *Hydiko*, jejímž majitelem byl F. Trefný. Její sídlo ve Spálené ulici (čp. 34) zaručovalo nejen rychlé, pohodlné, ale i diskretní obsloužení zákazníků. K diskretnosti přispívaly i zvláštní vchody pro muže a pro ženy. Firma se významně podílela i na rozšiřování sexuální osvěty-prostřednictvím četných letáků, vydáváním ročenek a poskytováním možnosti zásilkové služby. A že bylo například v oblasti prezervativů z čeho vybírat, o tom svědčí i zajímavé názvy pro jednotlivé výrobky: Jemné, Volejované, Hedvábné, Luxusní, Stříbrné, Exotické, Trvanlivé, Amulette, Prevente, Ramses, Amico, Aligátor, Protektor, Panzerette. Dnes dostupné žertovné kondomy se zrodily v představě pana J. Richtra z Doubravy u Mnichova Hradiště, který je v roce 1991 uvedl do praxe. Musíme si uvědomit, že každý takový kondom je ve své podstatě originál. Nejznámějším místem, kde se u nás vyráběly kondomy značky Primeros je Hrádek nad Nisou. Původně Česko-saská továrna (později Vulkán) vznikla v roce 1890, kdy se spojili továrník Hurtling s obdobně podnikavým partnerem Hammerem ze Saska a zaměřila se na výrobu gumového zboží. Právě sem se přenesla z Prahy výroba kondomů. Později (1909) v Praze založil židovskou firmu vysloveně zaměřenu na kondomy, Gustav Schwarzwald a byla tak první v celém Rakousko Uhersku. Snad jen pro úplnost taková malá zajímavost. Condom je také název jihofrancouzského městečka (10 tisíc obyvatel) mezi Bordeaux a Toulouse, v kraji, kde se vyrábí skvělý koňak Armagnac, a kde k místním specialitám patří upravená husí játra. Jen pro zajímavost, se vstupem do Evropské unie se musí četné výrobky svou normou přiblížit normám v unii. To se týká i oblasti kondomů. Naši muži se musí smířit s normalizovanou evropskou mírou – 170mm délka, 56mm šířka a „*zvládnutí*“ objemu 18 litrů. K dané normě dospěl na základě dvouletého zkoumání Evropský výbor pro normalizování (CEN). V rámci lidové osvěty došlo k první prezentaci rozbaleného kondomu v tehdejší Československé televizi, a to v roce 1976 MUDr. Radimem Uzlem (Uzel, 2003).

ZÁVĚR

Jak již bylo zmíněno v úvodu tohoto článku v průběhu téměř celých lidských dějin se lidé zabývali otázkou – jakým způsobem (ne zdraví škodlivým) zabránit nechtěnému těhotenství. K současné moderní antikoncepci musela věda urazit dlouhou cestu. I když se nám dnes mohou zdát přístupy našich předků úsměvné, autoři pokládají za důležité připomenout dnešní populaci jakým úskalím museli muži a ženy projít, než došli do současného stavu. Dnes jsou moderní metody antikoncepce velmi oblíbené a velmi rozšířené, používá je většina žen, téměř vytlačily přerušovanou soulož a do značné míry kondom. Výběr je velmi široký, vybrat si může každá žena s ohledem na své potřeby a svůj zdravotní stav.

Ukázka reklamních tabulí na kondomy (20.–30. léta minulého století).

Povětšinou byla reklama umístěna na prodejních s drogistickým zbožím, případně na novinových stáncích.

Zdroj: Vlastní archiv autora

Literatura

JANIŠ, K. *Toulky historií sexu a erotiky*. Ústí nad Orlicí: OFTIS, 2007. 1. vydání. 327 s. ISBN 978-80-86845-83-8.

RYS, V. *Je potrat vraždou?* Praha: Nakladatelství Volné myšlenky, 1933.

SCHLEGEL, J. K. *Hygiena v manželství*. B. Kočí, 1924. 120 s.

UZEL, R. *4000 let antikoncepce*. Praha: Nová tiskárna Pelhřimov, 2003. ISBN 80-239-0671-2.

VONDRUŠKA, V. *Intimní historie od antiky po baroko*. Brno: MOBA, 2007. s. 8–9. ISBN 978-80-243-2672-6.

Kontakt

PhDr. Zdeňka Římovská, Ph.D.
Ústav nelékařských zdravotnických studií, FVP
Slezská univerzita v Opavě
Bezručovo náměstí 885/14, 746 01 Opava
zdenka.rimovska@fvp.slu.cz

doc. PhDr. PaedDr. Kamil Janiš, CSc.
Ústav pedagogických a psychologických věd, FVP
Slezská univerzita v Opavě
Bezručovo náměstí 885/14, 746 01 Opava
kamil.janis@fvp.slu.cz